

چشم اندازی به تحولات ادبی پس از پیروزی انقلاب اسلامی در حوزه شعر و داستان
بهجت السادات حجازی، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۹۴ (چاپ اول)، ۳۶۶ صفحه.
دکتر فاطمه راکعی^۱

۱- معرفی و توصیف اثر

الف: مشخصات شناسنامه‌ای اثر (نویسنده/ مترجم/ ناشر...)

- عنوان کتاب: چشم اندازی به تحولات ادبی پس از پیروزی انقلاب اسلامی در حوزه شعر
و داستان

- نویسنده: بهجت السادات حجازی

- چاپ نخست: ۱۳۹۴

- شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

- حروف چینی و آماده سازی: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

- لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت چاپ نشر علمی و فرهنگی کتیبه

- ناشر: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

---

^۱ دانشیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. fatemehrakei@gmail.com

ب: ساختار کتاب (بخش‌ها و فصل‌ها)

- کتاب دارای پیش‌گفتار و شش فصل به شرح زیر است:

فصل اول: نگاهی به دو قلۀ حماسی و عرفانی (فردوسی و مولوی)؛

فصل دوم: شاخص‌های معنایی در شعر بعد از انقلاب؛

فصل سوم: تحولات سبکی شعر بعد از انقلاب؛

فصل چهارم: نظری به مثنوی «مرداب‌ها و آب‌ها»؛

فصل پنجم: ادبیات داستانی بعد از انقلاب؛

فصل ششم: نمونه‌های داستانی.

- پایان کتاب را یادداشت‌ها، فهرست منابع و فهرست نمایه تشکیل می‌دهد.

پ: ویژگی‌های فنی اثر (طرح جلد و صحافی ...)

- طرح روی جلد، بیش از آنکه حاکی از ادبی بودن اثر باشد، سیاسی است. رنگ نارنجی روشن جلد نیز به خاطر چرک‌تاب نبودن برای جلد کتاب مناسب نیست.

- قطع کتاب، رقعی است. صحافی، نوع و اندازه قلم و صفحه‌آرایی آن قابل قبول است. دوازده مورد نمودار در این کتاب وجود دارد.

- کتاب دارای فهرست منابع و فهرست نمایه است.

۲- ویرایش ادبی

الف: عدم رعایت صحیح علایم سجاوندی

از علامت ویرگول در مواردی که وجود آن در جمله لازم است، استفاده نشده یا استفاده درست نشده است. این مورد به صورت مکرر در متن دیده می‌شود و عدم آشنایی نگارنده با کاربرد علامت ویرگول را نشان می‌دهد. به یکی دو مورد برای نمونه، اشاره می‌شود:

«شاید درست باشد که علت این اختلاف، احوالی را در تفاوت امزجه... و اعصاب بجویند. اما باید اذعان کرد...»

- قبل از واژه «اما» باید به جای نقطه از ویرگول استفاده می‌شد (ص ۲).

- همچنین در جمله زیرکه ویرگول باید قبل از واژه «بلکه» بیاید، نه بعد از آن:

«ملی‌گرایی او بر محور وطن دوستی صرف نیست بلکه، با تکیه بر ....» (ص ۸).

- در مواردی نیز پس از واژه «و» ویرگول آمده، این نوع اشکال در کتاب بسیار است اما در مورد سایر علایم سجاوندی، مشکل چندانی ملاحظه نمی‌شود.

ب: ایرادهای نگارشی - ویرایشی

- آوردن یای نکره با صفت: «موقعیت مناسبی»، «نقش بسزایی»، «ویژگی‌های قابل تعمیمی»، «رشد معجزه‌آسایی»، «دل‌بستگی‌های کهنی»... (به علت مکرر بودن مورد، از ذکر شماره صفحات مربوطه خودداری می‌شود).

- آوردن یای نسبت در پایان واژه‌های مختوم به واو مانند «پرتو» یا «نو»؛ برای مثال «در پرتوی فراملی‌گرایی...» که باید به صورت «در پرتو فراملی‌گرایی...» نوشته شود.

- استفاده از «نمودن» به جای «کردن»: «... نمی‌توان [برای آن] ویژگی‌های قابل تعمیمی مشخص نمود» (ص ۳)؛ «موجبات اعتماد به نفس خود را با بیگانگان فراهم نموده‌اند.» (ص ۶) و بسیاری موارد دیگر.

- استفاده از «گردیدن» به جای «شدن»: «... تعلقات دینی، پایه‌ی ناسیونالیسم و... پاکستان گردید» (ص ۷).

- به کاربردن واژه «می‌باشند» به جای «هستند»: «مخاطب اسلام، تمام انسانها می‌باشند» (ص ۷) و موارد بسیار دیگر.

- گاهی برخی واژه‌ها دو یا سه بار در دو جمله‌ی پشت سرهم تکرار شده است؛ برای نمونه، تکرار واژه «شد» (ص ۱۱۰) با اندکی دقت، قابل ویرایش بوده است.

- عدم رعایت هم‌آهنگی و یکدستی در جدانویسی و سرهم‌نویسی واژه‌های مرکب؛ برای مثال «دلبستگی»، «عرفان‌گرایی» و موارد متعدد دیگر.

- عدم یکدستی در طرز چینش سطرها و مصراع‌های شعرها؛ برای مثال در یک صفحه واحد (مثلاً ص ۱۳۶) سه شعر کلاسیک به سه شکل مختلف نوشته شده‌اند: در یک شعر، مصراع‌ها رو به روی هم آمده، در دیگری به صورت ضربداری نوشته شده و در یکی دیگر

به صورت نثر، در یک سطر آمده است. در ضمن، شعر «آی آدم‌ها»ی نیما یوشیج، که شعر نو است، به صورت شعر کلاسیک، مصراع‌هایش روبه‌روی هم چیده شده است.

پ: غلط‌های املائی

- این‌گونه غلط‌ها اگرچه زیاد نیست اما بعضاً فاحش است؛ برای مثال، دو بار در دو صفحهٔ مختلف، واژهٔ «نهر» به صورت «نحر» آمده است (بار اول در ص ۵۸)؛

- در صفحهٔ ۱۹۹ «سبک و سیاحتی» باید بشود «سبک و سیاقی»؛

- آوردن یای نسبت در پایان کلمات مختوم به «و»؛ برای مثال «... در پرتوی فراملی گرای ما» (ص ۱۵) که می‌بایست به صورت «... در پرتو فراملی گرای ما» نوشته شود؛

- غلط‌های تایپی، قابل ملاحظه نیست.

۳- عدم رعایت اصول ارجاع دهی

- درحالی‌که در ارجاع دهی، نظر یک نویسندهٔ ایرانی آورده شده، ارجاع به منبعی داده شده که به زبان انگلیسی است - «مسکوب بر این باور است...» (Banuazizi, ۲۰۰۳) - درحالی‌که نگارنده می‌توانسته در چنین مواردی، از منبع فارسی، از همین نویسنده یا از منابع دیگر استفاده کند. ضمناً در همین ارجاع‌دهی‌ها شمارهٔ صفحه ذکر نشده است.

- در صفحهٔ ۲۴ نیز ارجاع‌دهی به (Boroujerdi, ۲۰۰۳) همین اشکال را به ذهن متبادر می‌کند.

- در بسیاری موارد دیگر در خصوص شعرها، به جای ارجاع دهی به مجموعه شعرها و دفترهای شعر خود شاعران، شعرهای آنها از منابع غیراصلی و کتاب‌های دیگرانی که در مورد آن شاعر یا شعرش نوشته شده‌اند، آورده شده است: (بیگی حبیب‌آبادی، به نقل از حسینی، ۱۳۸۷: ۹۷) (ص ۱۰۸)؛ یا شعر خوشدل تهرانی، به (کافی، ۱۳۸۹: ۱۶۸-۱۷۴) ارجاع داده شده است؛ یا این ارجاع در ذیل شعری از مردانی: (قاسمی به نقل از مردانی، ۱۳۸۴: ۱۹۴) (ص ۹۹) / یا (میرجعفری به نقل از میرشکاک، ۱۳۷۶: ۹۲)؛ یا (شاهرخی، به نقل از بقالان، ۱۳۹۷: ۶۳)؛ (رستگار، به نقل از حسینی، ۱۳۷۳: ۲۵) (ص ۸۴) (نجف‌زاده به نقل از امین‌پور، ۱۳۷۲: ۳۸) (ص ۸۴) و بسیاری دیگر.

- گاهی ذیل شعر، تنها نام شاعر آورده شده و به منبعی که شعر از آن انتخاب شده، ارجاع داده نشده است (صص ۹۹ و ۱۰۰) و (ص ۹۷).

- برای استفاده از واژه متداول «همان» برای ارجاع به موارد بالاتر در متن، از واژه‌هایی مانند: «همو»، «همان‌جا» و خود «همان» به تناوب استفاده شده است. این کار جز آنکه به یکدستی کار لطمه زده، توجیه دیگری ندارد.

۴. تحلیل و ارزیابی محتوایی

نگارنده در پیش‌گفتار کتاب، هدف خود از نگارش آن را انسجام بخشیدن به مباحث درسی دانشجویان کارشناسی ارشد ادبیات مقاومت تعریف کرده و با این نگاه، به تنظیم محتوا پرداخته است. با توجه به این امر نکات زیر قابل ذکر است:

- مطالب با سطح علمی مخاطبان اثر تناسب دارد.
  - از ابزارهای علمی، مانند: تمرین و تصویر در کتاب استفاده نشده، اما تعداد دوازده نمودار در اثر وجود دارد.
  - در سطح ترسیم شده از سوی نگارنده اثر (صرف نظر از اشکالات محتوایی و ...) کتاب تا حدودی پاسخگوی نیازهای علمی دانشجویان در زمینه ادبیات انقلاب اسلامی است.
  - اثر دارای نظم منطقی است و بخش‌های مختلف آن انسجام درونی دارند.
- در خصوص محتوا و استحکام تحلیل‌ها و تبیین‌های ارائه شده، نکات زیر قابل ذکر است:

* در صفحه دوم نگارنده می‌نویسد: «جریان‌های شعری در دو سطح زیرساخت و روساخت جامعه به حرکت خود ادامه دادند. زیرساخت، حرکت پنهان شعر غیرمتعهد، و روساخت، حرکت آشکار شعر متعهد است که ...».

استفاده از اصطلاحات «زیرساخت» و «روساخت» که مفاهیم علمی جاافتاده‌ای را در علم زبان‌شناسی دارند، در تبیین مفهوم موردنظر نگارنده، اصولی نیست؛ ضمن اینکه به لحاظ محتوایی، نمی‌توان «زیرساخت» مورد نظر را «حرکت پنهان شعر غیرمتعهد» و «روساخت» را «حرکت آشکار شعر متعهد» تلقی کرد. اینها در واقع، دو جریان متفاوت‌اند که اصولاً یکی روساخت دیگری نمی‌تواند باشد.

* استفاده از کلمه «معجزه آسا» و دیگر عبارتهای جانب‌دارانه در معرفی و نقد یک اثر در متن علمی اصولی نیست (ص ۳).

* در بسیاری موارد دیگر، شاهد قضاوت‌های شخصی و جانب‌دارانه نگارنده در مورد آثار هستیم، مثلاً استفاده از واژه‌هایی چون «زیبا» و «زیباترین» در مورد برخی آثار.

اشکالات وزنی:

* در بسیاری از شعرهای ذکر شده در کتاب، اشکالات وزنی یا تاییبی وجود دارد؛ این موارد، بسیار متعدد است و در اثری که اصولاً حول محور شعر انقلاب اسلامی می‌چرخد، قابل اغماض نیست.

- «جا تو تا آسمان جولان کنی است» باید باشد: «جای تو تا آسمان جولان کنی است» (ص ۱۹).

- «درمانده‌ام از وصف تو ای سرخ سرخ» باید باشد: «درمانده‌ام از وصف تو ای سرخ سرخ سرخ...» (ص ۵۰).

- «برخیز روی نیزه بین صف کشیده‌اند» باید باشد: «برخیز روی نیزه بین صف کشیده‌اند» (ص ۵۱).

- «آخر چرا ای ماه بیرون نمی‌آیی؟» باید باشد: «آخر چرا ای ماه من بیرون نمی‌آیی؟» (ص ۵۵).

- «اگر نبودی رهبر دینم خدا داند هگرز» باید باشد: «گر نبودی رهبر دینم خداوند داند هگرز» (ص ۵۷).

- «آن پری روی ناز پرور من بعد یک عمر انتظار آید» باید باشد: «آن پری روی ناز پرور من بعد یک عمر انتظار آمد» (ص ۷۰).

- «بشکسته زانوان و کمرهاشان ایستاده اند فاتح و نستوه» باید باشد: «بشکسته زانوان و کمرهاشان ایستاده اند فاتح و نستوه» (ص ۷۵).

- «جامه‌ی زهد و ریا کندم و بر تن کردم... خرقه‌ی پیر خراباتی و هوشیار شدم» باید باشد: «جامه‌ی زهد و ریا کندم و بر تن کردم... خرقه‌ی پیر خراباتی و هشیار شدم» (ص ۸۱).

- «حتی خیال نای اسماعیل را» باید باشد: «حتی خیال نای اسماعیل خود را» (ص ۱۱۶).

- «سفر بخیر اگر ره توشه‌ای داری» باید باشد: «سفر بخیر اگر راه توشه‌ای داری» (ص ۱۲۳).

- «سارا سلام... اشهد ان لا اله الا الله تو» باید باشد: «سارا سلام... اشهد ان لا اله الا تو» (ص ۱۴۴).

در سه سطر زیر از شعر «سارا» غلط وزنی و املائی از نوع بالا وجود دارد:

«سبحان ربی الله من و سارا... بحمده».

«سبحان ربی الله من و سارا... دلش گرفت».

«سبحان ربی الله من و سارا... به هم رسید».

که به ترتیب باید به صورت‌های زیر نوشته شوند:

«سبحان ربی ال... من و سارا... بحمده».

«سبحان ربی ال... من و سارا... دلش شکست».

«سبحان ربی ال... من و سارا... به هم رسید».

- «گاه سفر را چاووشان فریاد کردند» باید باشد: «گاه سفر را چاووشان فریاد کردند» (ص ۱۴۷).

- گاه بین دو شعر مجزا، هیچ فاصله‌ای نیامده، انگار شعر دوم، دنباله شعر اول است و اگر خواننده، حساس به وزن نباشد، نمی‌تواند این مسئله را تشخیص بدهد (ص ۵۳) و پاراگراف اول شعرهایی که از میرشکاک (۱۳۶۳: ۸۹) آمده است.

- در شعر محمدکاظم کاظمی، مصراع «...که حتی ندیدم خاکسترت را...»، واژه «ندیدم» باید به «ندیدیم» اصلاح شود (ص ۱۰۷).

- در مصراع دوم شعر زیر، اشکال وزنی وجود دارد:

«من پرسش سوزان حسینم یاران با خنجر عشق آبم بدهید» (ص ۱۵۴) باید بشود: «من پرسش سوزان حسینم یاران با حنجره‌ی عشق جوابم بدهید».

- در مصراع «دوست ندارد آنکه دارد سر دوست» باید به ابتدای مصراع، واژه «سر» اضافه شود (ص ۱۳۶).

- در مصراع اول غزل پرویز بیگی حبیب‌آبادی، اشکال وزنی وجود دارد:
«من از آن سوی حسرت‌های باران خورده اشارت‌های پاییزانه دارد سراپایم».
باید بشود: «من از آن سوی حسرت‌های باران خورده می‌آیم اشارت‌های پاییزانه‌ای دارد سراپایم».

- بیت: «قالو بلی تعهد ارواح پاک بود آری شهادت وفای الستان» باید باشد:
«قالوا بلی "تعهد ارواح پاک بود آری شهادت است وفای الستتان»

- گاه در کنار نام شاعران برجسته و شعرهای شایسته درج در کتاب، شعرهایی از شاعرانی آورده شده است که در حد شعرها و شاعران دیگر نیستند؛ برای نمونه، شعر غضنفری مقدم (۱۳۸۴: ۷۸) که نه تنها فاقد شاعرانگی لازم است، که اشکالات وزنی مشخصی هم دارد (ص ۶۹).

- گاه از یک قطعه نثر به جای شعر استفاده شده است:

«کسی که بی‌رخصت او هیچ چیز به پایان نمی‌رسید یا اصلاً شروع نمی‌شد، و بی‌حضور او همه چیز غایب بود» (ص ۶۹).

- در مصراع «کان که شد کشته دوست نیک سرانجام افتاد» (ص ۸۶) اشکال وزنی دارد که باید به صورت «کان که شد کشته او نیک سرانجام افتاد» اصلاح شود.
همین‌طور در مصراع اول شعر علی‌رضا قزوه (ص ۱۱۸):
«از داغت، ای همه خوبی، نیکی داشت نگاهم آن‌سان که گونه‌ساحل، از تازیانه دریا»

که باید به صورت زیر اصلاح شود:

«از داغت ای همه خوبی، خیس است دشت نگاهم آن سان که گونه ساحل، تازیانۀ دریا»
- درحالی که بارها به مناسبت‌های مختلف از سهیل محمودی نام برده شده، هیچ نمونه شعری از وی نقل نشده است.

- نگارنده طلایه‌داران و ریشه‌های عرفانی در شعر پس از انقلاب را ابتدا امام خمینی (ره) و علامه طباطبایی و بعد، شاعران دیگری چون حسین اسرافیلی، سهیل محمودی، قیصر امین پور و ... قید کرده است، درحالی که شعرهای امام (ره) بعد از رحلت ایشان به چاپ رسید و ذکر نام ایشان به عنوان طلایه‌دار اندیشه‌های عرفانی در شعر پس از انقلاب، درست نیست. ضمن اینکه امام داعیۀ شاعری حرفه‌ای نداشتند و آثارشان نباید با آثار شاعران حرفه‌ای مقایسه شود.

- بعضی جمله‌های سست و شعاری، در متن دیده می‌شود؛ برای نمونه «داستان‌هایی که پس از پیروزی انقلاب به رشته‌ی تحریر درآمده‌اند، عمدتاً از نظر تأثیر عاطفۀ فعال، سرشار و بی‌کم‌وکاست بوده‌اند» (ص ۱۷۱).

- نگارنده در بخش داستان (ص ۱۸۴) نویسندگان را به دو گروه اول و دوم تقسیم می‌کند، که گروه اول شامل سمیرا اصلان‌پور، راضیه تجار، مریم جمشیدی، زهرا زواریان و گروه دوم شامل مهدی شجاعی و ..... است اما وقتی از داستان‌های گروه اول نمونه می‌آورد، به «باغ بلور» اثر مخملباف می‌پردازد، که در گروه اول، اصلاً از وی نامی برده نشده است.

در صفحه ۸۸، بیت زیر:

«در شط سرخ آتش، نغش ستاره می‌سوخت خون‌نامه نبرد است آیین پاسداران»

به (رحمدل، ۱۳۷۳: ۲۱۷) ارجاع داده شده، در حالی که این شعر از نصر... مردانی است.
- در صفحه ۱۰۴ ذیل عنوان «نمونه‌هایی از نوستالژی؛ دوری از معشوق در شعر نیما و اخوان ثالث»، تنها نمونه‌ای از شعر اخوان آورده شده و ذکر نام نیما در عنوان، موردی نداشته است.

- در صفحه ۱۱۶، در تقسیم بندی ارائه شده از غزل تا پیش از انقلاب، از هشت نوع غزل در ادبیات فارسی نام برده شده، که نوع هشتم، «غزل نو معاصر» است و به عنوان شاعران نمونه این نوع، نام افراد ذیل آمده است: سیمین دخت وحیدی، حسین اسرافیلی، حسین منزوی، سهیل محمودی و قیصر امین‌پور. اولاً اکثر این شاعران، شاعران انقلاب اسلامی (بعد از انقلاب) هستند، نه قبل از انقلاب؛ ثانیاً در یک ردیف آوردن این افراد، که به لحاظ شاعرانگی آثارشان هم‌ردیف نیستند، اصولی نیست.

در صفحه ۱۵۳، نگارنده به جای نقد علمی و اصولی، به قضاوت و کلی‌گویی در مورد شعر سیدحسن حسینی پرداخته است. فصل چهارم که اختصاص به مثنوی «مرداب‌ها و آب‌ها» از سیدحسن حسینی دارد، اصل شعر آورده نشده و بعد از یک مقدمه کوتاه، ناگهان به نقد شعر نو حسینی و ارائه نمونه‌ای از آن و موسیقی شعر وی پرداخته سپس سخن از شعر اعتراض حسینی گفته است. در ادامه شعر اعتراض حسینی، دو شعر اعتراض دیگر نیز از قزوئه آورده و سرانجام، به ذکر بیت‌هایی از شعر حسینی در مثنوی «مرداب‌ها و آب‌ها» و صحبت درباره‌ی آن پرداخته است (صفحات ۱۵۶ و ۱۵۷). از شیوه کار، این طور برمی‌آید که این فصل، یک بحث کلاسی بوده، که به همان صورت پیاده و چاپ شده است!

- شعری از محمدرضا عبدالملکیان با مضمون جنگ، به جای ذکر منبع اصلی، به یک منبع اینترنتی ارجاع داده شده است.

- گاه به توضیح واضحات و موارد مسلم در خصوص ویژگی‌های برخی آثار پرداخته شده است؛ برای مثال در صفحه ۲۱۶، در مورد نوشته‌های ادبی یادداشت‌نویس‌های انقلاب و جبهه و جنگ می‌نویسد: «بازتاب آیات قرآن در بعضی از یادداشت‌های این دوره، برجستگی آنان را در مقایسه با یادداشت‌نوشته‌های پیش از انقلاب و غیرایرانیان نشان می‌دهد».

- در قسمت یادداشت‌ها (صص ۳۳۶-۳۳۲): توضیحاتی در مورد برخی فرقه‌ها و شخصیت‌ها آمده است که معلوم نیست علت برجسته کردن آنها نسبت به دیگر موارد و افراد چیست؛ برای مثال از بین تمامی شاعران و نویسندگان که کتاب به آثارشان پرداخته، در این قسمت تنها به ارائه بیوگرافی مختصری از موسوی گرمارودی، سید حسن حسینی، دو شخصیت خارجی و یک نویسنده پرداخته است، بی‌آنکه به علت این‌گزینه اشاره شود.

کتاب، دارای فهرست منابع و فهرست نمایه است ضمناً فهرست‌ها کامل نیست و نام برخی شاعران و نویسندگان با ذکر صفحات مربوطه در نمایه وجود ندارد.

۵- ارزیابی نهایی اثر

الف- نقاط قوت

- صفحه‌بندی خوب است.

- کتاب، ساختار منطقی و فصل بندی قابل قبول و انسجام در بخش های مختلف دارد.
- مطالب دارای انسجام و ارتباط موضوعی هستند.
- تعداد نمودارها قابل ملاحظه است.

ب: نقاط ضعف

- رنگ روی جلد با محتوای کتاب هم خوانی ندارد و چون چرکتاب نیست، برای کتابی که قرار بوده، کتاب درسی باشد، مناسب نیست.
- اشکالات فراوان در ارجاعات وجود دارد.
- اشکالات فراوان وزنی در اشعار منتخب، به علمی بودن اثر (که اصولاً در مورد ادبیات و شعر است) لطمه بسیار جدی زده است.
- اشکالات متعدد تاییبی و غلط های املائی در شعرها و در متن دیده می شود.
- قضاوت و بیان احساسات شخصی نگارنده در مورد آثار و افراد، به ارزش علمی کار لطمه زده است.
- در رسم الخط، عدم هماهنگی و یکدستی در نوشتار ملاحظه می شود.
- اشکالات سجاوندی و نگارشی-ویرایشی، قابل ملاحظه است.
- آوردن نام آثار برخی افراد ناشناس با آثاری ضعیف در کنار نام های شناخته شده ای که شعر انقلاب را نمایندگی می کنند، به وجهه علمی کتاب لطمه زده است.
- نگارنده در انتخاب آثار شاعران انقلاب به دهه های شصت الی هشتاد اکتفا کرده و در انتخاب این آثار نیز دقیق نبوده، به نحوی که بسیاری از آثار ارزشمند شاعران برجسته انقلاب در کتاب وجود ندارد و در عوض، آثاری از افراد کمتر شناخته شده با آثاری ضعیف

در کتاب ذکر شده است؛ در حالی که چاپ نخست کتاب، سال ۱۳۹۴ است و در این فاصله فرصت بازنگری و به روز کردن موارد وجود داشته است.
- وجود برخی غلط‌های املائی و سجاوندی، به علت تکرار، معنی‌دار می‌نماید.

پ- پیشنهادها

- ویرایش کامل ادبی و فنی کتاب و تغییر طراحی و رنگ روی جلد.
- دقت جدی در درست‌نویسی شعرها، به صورتی که کوچکترین اشکال وزنی، نوشتاری یا تایپی در آنها نباشد.
- شیوه‌ارجاع دهی اصلاح شود.
- نگارنده از غلو در مورد افراد و آثار پرهیزد و از قضاوت و بیان عقاید و احساسات شخصی در مورد آنها اجتناب کند.
- از ذکر نام و آثار افراد ناشناخته، به ویژه آثار ضعیف، در کنار نام و آثار چهره‌های شاخص شعر انقلاب اسلامی پرهیز شود.
- برای کتابی که در سال ۱۳۹۴ به چاپ رسیده، انتظار می‌رود شعرهای شاعران تا پایان دهه هشتاد دیده شود و در هر زمینه بهترین و آخرین آثار انتخاب شود.
- چاپ کتاب در دو جلد مجزا با دو عنوان: «چشم‌اندازی به تحولات شعر بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران» و «چشم‌اندازی به تحولات داستان بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران» صورت بگیرد. هر یک از این کتاب‌ها، با ذکر همه موارد ارزشمند و نقد اصولی آثار برای آنکه به صورت کتابی مجزا چاپ و نشر شود، دارای حجم لازم خواهد بود.

- از دهه شصت الی هفتاد تا امروز زمان زیادی گذشته است و لازم است برای چاپ بعدی حتماً آراء و نظرات دیگر منتقدان از شیوه تقسیم بندی و طبقه بندی جدید آثار ادبی انقلاب توسط دیگر صاحب نظران در اثر استفاده شود.

- به دلیل اشکالات موجود، به صورت فعلی، واجد شرایط انتخاب به عنوان کتاب درسی نیست.

- پس از رفع اشکالات و به روزرسانی آراء، نظرات و استفاده از نقطه نظرهای جدید دیگر منتقدان در مورد آثار ادبی انقلاب، کتاب به عنوان یک منبع قابل مطالعه در کنار کتب درسی در این زمینه، توصیه می شود.